
¹Mykhailo Rosliakov,
²Rostyslav Hnidets

e-mail: mykhailo.rosliakov.ar.2022@lpnu.ua
ORCID: 0009-0000-4773-1546
e-mail: rostyslav.b.hnidets@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-1351-4986

¹Михайло Росляков,
²Ростислав Гнідець

УДК 726

ІСТОРИЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ТА СИНАГОГ НА ТЕРИТОРІЇ м. ХАРКОВА

HISTORY OF THE JEWISH COMMUNITY AND SYNAGOGUE IN THE TERRITORY OF KHARKIV

Keywords: Kharkiv, Jewish community, synagogue, history, architectural heritage, cultural development.

Ключові слова: Харків, єврейська громада, синагога, історія, архітектурна спадщина, культурний розвиток.

¹ 3th year student of the Department of Architecture and Conservation, Lviv Polytechnic National University, Lviv

¹ студент 3-го курсу Інституту архітектури та дизайну, Національний університет «Львівська політехніка», Львів

² PhD, associate professor Department of Architecture and Conservation, Lviv Polytechnic National University, Lviv

² канд. арх., доцент кафедри архітектури та реставрації, Національний університет «Львівська політехніка», Львів

<https://doi.org/10.23939/sa2024.01.158>

Abstract

The article explores the history of the Jewish community in Kharkiv and the role that synagogues played in its life. Focusing on the significance of synagogues as centers of spiritual and cultural life, the article emphasizes their importance in shaping the city's cultural landscape. Through the analysis of historical sources and documents, the article unfolds the process of the Jewish community's development in Kharkiv and the challenges it faced over the years.

In the early stages of Kharkiv's development, the Jewish community was an integral part of urban life. Synagogues became gathering places not only for religious ceremonies but also for the exchange of news, discussions, and important decisions for the community. They played a key role in preserving cultural traditions, education, and the preservation of language and rituals.

However, the history of the Jewish community in Kharkiv also reflects challenges and upheavals. Political and social changes, such as revolutions, wars, and periods of repression, significantly influenced its life. Synagogues remained important during these turbulent times, often becoming centers of support and hope for the community. They played a role not only in the religious sphere but also in supporting social and charitable initiatives.

Additionally, the article examines the influence of political, social, and cultural factors on the Jewish community and its synagogues. For example, the period of severe restrictions during the communist era affected religious practices and the free expression of cultural identity. In such conditions, synagogues became not only places of prayer but also symbols of resilience and faith in the future.

The article provides important insights into how synagogues influenced the development and life of the Jewish community in Kharkiv during different historical periods. It emphasizes not only the religious significance of these buildings but also their importance in shaping the social and cultural identity of the community.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню історії єврейської громади в Харкові та вивченню ролі, яку синагоги відіграли у її житті. Зосереджуючись на значенні синагог як центрів духовного та культурного життя, стаття вказує на їхню важливість у формуванні культурного ландшафту міста. Через аналіз історичних джерел та документів стаття розгортає перед читачем процес розвитку єврейської спільноти в Харкові та виклики, яких вона зазнала протягом років.

На перших етапах розвитку Харкова єврейська спільнота була невід'ємною складовою міського життя. Синагоги стали місцем зібрання не лише для релігійних церемоній, а й для обміну новинами, дискусій та важливих рішень для спільноти. Вони відігравали ключову роль у підтримці культурних традицій, навчанні та збереженні мови та обрядів.

Однак історія єврейської громади Харкова також відображає виклики та перипетії. Політичні та соціальні зміни, такі як революції, війни та періоди репресій, суттєво вплинули на її життя. Синагоги залишалися важливими у цих складних часах, часто стаючи центрами опори та надії для спільноти. Вони відігравали роль не лише у релігійній сфері, а й у підтримці соціальних та благодійних ініціатив.

Крім того, стаття розглядає вплив політичних, соціальних і культурних факторів на єврейську громаду та її синагоги. Наприклад, період суворих обмежень у комуністичний період відобразився на релігійних практиках та вільному вираженні культурної ідентичності. У таких умовах синагоги ставали не лише місцями молитов, але й символами опори й віри у майбутнє.

Розглядаються важливі відомості про те, як синагоги впливали на розвиток та життя єврейської громади у Харкові протягом різних історичних періодів. Вона акцентує увагу не лише на релігійній значущості цих будівель, але і на їхній важливості у формуванні соціальної та культурної ідентичності спільноти.

Постановка проблеми

Однією з головних проблем є недостатня кількість досліджень, присвячених історії синагог у Харкові. Брак комплексного архівного матеріалу та документації ускладнює ретельний аналіз та розуміння історії цих споруд. Другою важливою проблемою є втрата значної частини спадщини, пов'язаної із синагогами, через руйнування або знищення внаслідок війн та соціально-політичних конфліктів. Фінансові виклики та відсутність підтримки з боку органів влади також ускладнюють процес відновлення та збереження синагог. Окрім того, брак кваліфікованих спеціалістів та експертної підтримки в реставрації та збереженні синагог ускладнює вирішення цих проблем. Спільні зусилля громадськості, академічних установ, урядових органів та місцевих громад можуть допомогти знайти рішення для збереження цієї важливої культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Стаття включає огляд останніх наукових досліджень та публікацій, присвячених історії єврейської громади та синагог у місті Харкові. Аналіз праць Є. Котляра (Котляр, 1997), Ю. Зінгера (Зігнер, 2001), Л. Хаймовича (Хаймович, 2003), І. Шептицького (Шептицький, 2007), Т. Лозової (Лозова, 2007) допомагає сформулювати основні аспекти цієї теми, враховуючи найновіші відкриття та підходи. Надання огляду останніх досліджень дає можливість розглянути тему з актуальної та інформованої перспективи, без повторення очевидних аспектів.

Мета статті

Стаття ставить перед собою завдання вивчення історії синагог у Харкові з метою збереження та відновлення цієї важливої частини культурної спадщини міста. Це дослідження зосереджене на проведенні ретроспективного аналізу, щоб розкрити етапи будівництва, функціонування та важливі події, пов'язані із синагогами у Харкові протягом різних історичних періодів. Окрім того, стаття прагне виявити основні виклики, що стоять перед збереженням історичних синагог у сучасному контексті, та пропонує шляхи їх вирішення. Важливою частиною цієї роботи є підвищення усвідомлення громадськості та органів влади щодо значення синагог як культурного надбання міста і потреби їх збереження для майбутніх поколінь.

Виклад основного матеріалу

Синагога представляє собою єврейську релігійну споруду, призначену для проведення молитов, виконання релігійних обрядів та освіти за Єврейським Святим Письмом. Архітектурне вирішення синагог може варіюватися, залежно від різних факторів, таких як конкретний релігійний обряд, стиль будівлі та доступні матеріали.

Особливості проектування синагог включають такі складові.

Стиль. Синагоги можуть мати різні архітектурні стилі, такі як романський, готичний, бароковий, неоготичний, модерний та інші, залежно від епохи та регіону.

Деталі. У синагозі часто можна помітити різні декоративні елементи, такі як розписи, мозаїки, карнизи, ґрати на вікнах, куполи та багато інших архітектурних деталей, що відображають культурний та релігійний контекст.

Орієнтація. Синагоги зазвичай спрямовані в бік Єрусалиму, відображаючи релігійне значення Єрусалиму для євреїв, що відомо як «молитовна орієнтація» (рис. 1).

Синагоги міста Харкова, як символи релігійного та культурного життя єврейської громади, представляють важливу частину міської історії. На вулиці Подільській, 12 існувала Подільська синагога. До Другої світової війни саме вона вважалася найкрасивішою будівлею харківського Подолу – низинної частини міста між Павлівською площею та правим берегом річки Харків. Проте, який вигляд мала Подільська синагога, ми зараз можемо дізнатися тільки завдяки фотографії в журналі «Безвірник» за 1929 рік (рис. 2, 3) – під час війни вона сильно постраждала, а після війни її реконструювали, що впізнати в цій будівлі прикрасу харківського Подолу зараз неможливо. Як засвідчено у дослідженні (Гринченко, 1926).

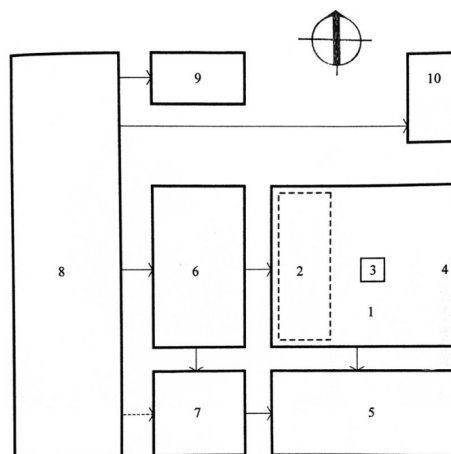

Рис. 1. Схема планування синагоги:

1. Зал для молитов і зборів. 2. Балкон (приміщення для жінок). 3. Біма. 4. Арон Кодеш. 5. Навчальні приміщення. 6. Вестибюль. 7. Побутові приміщення, комор туалети. 8. Двір. 9. Миква (ритуальна лазня) 10. Кошерний блок

Рис. 2. «Безвірник», 1929 рік.
Перша єврейська молитовня

Рис. 3. «Безвірник», 1929 рік.
Перша єврейська молитовня

Міщанська синагога, найстаріша у Харкові до 1913 року, заснована солдатами-євреями, стала об'єктом дослідження, яке розглядає роль єврейських молитовень та їхній вплив на соціокультурний ландшафт міста (Гільберт, 1970). Цікаво, що вона була заснована солдатами-євреями, членами їхніх сімей. Комплекс будівель Міщанської синагоги займав майже весь лівий бік вулиці Міщанської (нині Громадянської). Зараз в її будівлях зміг розміститися цілий завод. Місце поблизу річки для Міщанської синагоги обрали не випадково. Для ритуальної бійні, на якій підготовлювали кошерне м'ясо, потрібно багато води. За радянської влади синагоги страждали, все їх цінне вилучалося державою. У 1922 році було здійснено рейд харківських синагог, включаючи і Солдатську. Згідно з майновим переписом харківської губернської комісії з вилучення, в єврейських молитовних будинках містилося понад 150 сувоїв Тори, при цьому тільки в одній Солдатській синагозі їх було понад 30 (рис. 4, 5).

За часів Другої світової війни синагога стала місцем трагедії. У Харкові місцем Голокосту став Дробицький Яр, де взимку 1941–1942 років було знищено близько 20 тисяч євреїв. Вулиця Громадянська стала місцем збирання людей перед відправкою до гетто, оскільки тут був місцевий осередок єврейського життя, тут у людей забирали пожитки та фільтрували. Тих, хто не міг сам йти пішки, щоб дістатися до гетто, а саме в бараки верстатобудівного заводу на околиці міста, замикали в Солдатській синагозі – єдиній синагозі, що на той момент діяла у Харкові.

У грудні 1941 року від холоду та голоду в ньому загинуло близько 400 євреїв — дітей, калік та старих людей.

Після війни жодні релігійні служби у синагозі не відбувалися. Поступово місцевість була зайнята підприємством «Електротерм», від будівництва старої синагоги залишився лише фундамент та частина фасаду першого поверху, на якому було відкрито дві пам'ятні дошки.

У 1912–1914 роках у Мордвинівському (тепер Кравцова) провулку споруджено синагогу для потреб юдейської громади за проектом архітектора Цауне Юлія Семеновича, яка за назвою провулка отримала народне ім'я Мордвинівська. У 1930-х роках єврейська громада Харкова «добровільно» передала синагогу під потреби радянського клубу. Під час Другої світової війни будівля була частково зруйнована, 14 років простояла порожньою і в 1957 була перебудована спеціально для планетарію.

Рис. 4. Сучасна фотографія.
Міщанська синагога

Рис. 5. Пам'ятна дошка
Міщанської синагоги

Крім синагог, на початку ХХ століття в Харкові було ще близько двох десятків молитовних будинків: вони розміщувалися у звичайних будинках і доволі часто за корпоративним принципом – для представників однієї професії та їхніх домочадців.

Така велика кількість пояснюється доволі просто – наприкінці ХІХ століття в Харкові жило близько 10 тисяч євреїв, тобто 5 % населення міста. Євреї були третьою етнічною групою після росіян і українців. Крім того, серед них було чимало заможних людей. Тому цілком закономірно, що, коли на початку ХХ століття в Харкові вирішили будувати Хоральну синагогу (тобто ту, де служба йде у супроводі хору та органа), гроші на проектування і спорудження будівлі «з розмахом» знайшлися.

Як зауважує Є. Котляр, Мордвинівська синагога (1912–1913), що перетворилася на планетарій у 1957 році, вивчається на основі трансформації релігійних споруд крізь призму політичних та соціокультурних змін (Котляр, 1997) (рис. 6, 7).

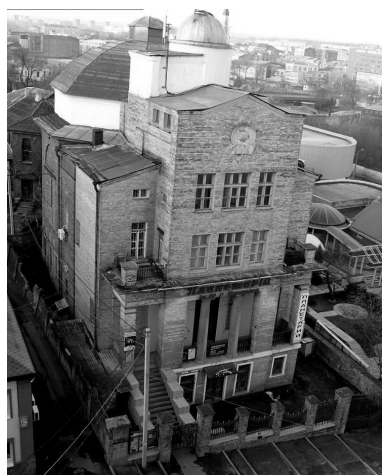
Хоральна синагога «Єврейська літера», заснована у 1912 році в Харкові, є не лише визначним архітектурним ансамблем міста, але й ключовим пунктом в історії єврейської громади. Започаткована на місці першої синагоги, вона стала центром релігійного та культурного життя, пройшовши шлях від закладки до перетворення на спорткомплекс та повернення до єврейської громади. Перед будівництвом нової синагоги в 1910 році, єврейська громада Харкова провела всеросійський конкурс проєктів, який виграв видатний петербурзький архітектор Яків Гевірц. Його проєкт, відомий під назвою «Єврейська літера», став символом сполучення неоготичних та мавританських стилів (рис. 8).

Синагога стала не лише найвищою будівлею Харкова свого часу, але й другою за розміром синагогою в Європі. Її архітектурний образ інтегрував культурні елементи та символіку, роблячи її важливим аспектом етнічного та релігійного мозаїчного міста.

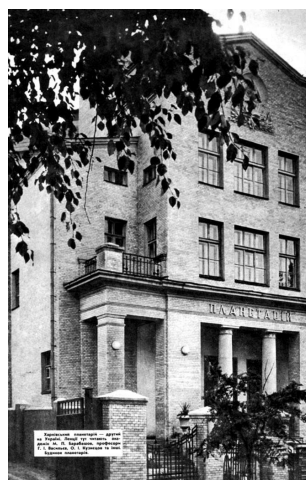
Протягом історії Хоральна синагога стикалася із випробуваннями, такими як перетворення на клуб та спорткомплекс під час радянської епохи, а також пожежа у 1998 році, яка спричинила значні пошкодження інтер'єру (рис. 9). Відновлена та повернута єврейській громаді у 2003 році, вона продовжує служити не лише культурним, але й релігійним центром, зберігаючи свій історичний та архітектурний вплив.

Історія єврейської громади та синагог на території м. Харкова

Незважаючи на вторгнення у 2022 році, Хоральна синагога залишається важливим символом міста, що витримав історичні та культурні турбуленції, а також продовжує бути пунктом зібрань та об'єктом вивчення у наукових розвідках щодо культурної спадщини Харкова (рис. 10, 11).

*Рис. 6. Сучасна фотографія.
Мордвинівська синагога*

*Рис. 7. Фотографія відкриття
планетарію
(Мордвинівська синагога)*

*Рис. 8. Фотографія після
завершення перебудови
синагоги у 1913 році*

*Рис. 9. Фотографія інтер'єру Хоральної синагоги
після пожежі у 1998 році*

*Рис. 10. Сучасна фотографія
Хоральної синагоги*

*Рис. 11. Сучасна фотографія
Хоральної синагоги*

Висновки

Отже, висвітлили комплексний портрет історії єврейської громади та синагог на території Харкова. Вона поглибила розуміння архітектурних та історичних відтінків синагог, оцінила їхню роль у формуванні культурного та релігійного пейзажу міста. Аналізуючи випробування, які зазнали синагоги протягом вікових періодів, ми простежили, як вони залишаються не лише центрами релігійного спілкування, а й монументами історії, що перетинається з культурою та духовністю. Варто зазначити критичне значення збереження та систематичного дослідження культурної спадщини Харкова, підкреслюючи роль синагог як символів єврейської ідентичності та континууму історії.

Бібліографія

- Гринченко М. (1926). Історія Харкова. Київ: Державне видавництво України.
- Гільберт Н. (1970). Історія української мови. Харків: Видавництво Харківського університету.
- Ковальчук Л. (1987). Історія українського народу. Харків: Видавництво Харківського університету.
- Коген Ш. Д. (1997). Синагога в пізньому античному періоді. Філадельфія: Видавництво Університету Пенсильванії.
- Беляєв В. (2001). Харківська енциклопедія. Харків: Основа.
- Зінгер Ю. (2001). Синагоги Харкова: історія і культурне значення. Харків: Видавництво «Харківський університет».
- Хаймович Л. (2003). Єврейська спадщина Харківщини: збірник наукових праць. Харків: Видавництво «Видавничий дім «Імекс-ЛТД».
- Шептицький І. (2007). Історія євреїв Харкова. Київ: Видавництво «Дух і Літера».
- Лозова Т. (2007). Харків єврейський: минуле та сучасність. Харків: Фоліо.
- Барон С. В. (2013). Радянське єврейство в 1980-х роках: політика антисемітизму та еміграція, динаміка переселення. Лангам, МД: Роуман енд Літлфілд.
- Гольдсміт Е. (2014). Синагоги в Німеччині: віртуальна реконструкція. Берлін: Видавництво Де Грюйтер.
- Міндлін, С. (2015). Історія єврейської громади на Харківщині. Харків: Видавництво «Основа».
- Коваль О. (2009). Історія євреїв Харківщини у документах і матеріалах. Харків: Видавництво «Планета».

References

- Hrynchenko M. (1926). History of Kharkiv. Kyiv: State Publishing House of Ukraine.
- Hilbert N. (1970). History of the Ukrainian Language. Kharkiv: Kharkiv University Publishing House.
- Kovalchuk L. (1987). History of the Ukrainian People. Kharkiv: Kharkiv University Publishing House.
- Kogen Sh. D. (1997). Synagogue in the Late Ancient Period. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Belyaev V. (2001). Kharkiv Encyclopedia. Kharkiv: Osnova.
- Zinger Yu. (2001). Synagogues of Kharkiv: History and Cultural Significance. Kharkiv: Kharkiv University Publishing House.
- Khaimovich L. (2003). Jewish Heritage of Kharkiv Region: Collection of Scientific Works. Kharkiv: Publishing House «Imex-LTD».
- Sheptytskyi I. (2007). History of the Jews of Kharkiv. Kyiv: Publishing House «Dukh i Litera».
- Lozova T. (2007). Jewish Kharkiv: Past and Present. Kharkiv: Folio.
- Baron S. V. (2013). Soviet Jewry in the 1980s: Anti-Semitism Policy and Emigration, Resettlement Dynamics. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Goldsmith E. (2014). Synagogues in Germany: Virtual Reconstruction. Berlin: De Gruyter.
- Mindlin S. (2015). «History of the Jewish Community in Kharkiv Region». Kharkiv: Osnova.
- Koval O. (2009). «History of the Jews in Kharkiv Region in Documents and Materials». Kharkiv: Planeta Publishing House.